

АРХИТЕКТ МИЛИЦА КРСТИЋ (1887–1964)

Обимна и плодна делатност жена архитеката које су оставиле значајан опус у многим областима градитељства, изискује детаљна истраживања која тек треба спровести. Највећа заслуга у покретању ове значајне теме у историји српског неимарства новијег доба, свакако припада Дивни Ђурић-Замоло која је средином шездесетих година започела обимно истраживање о животу и раду жена архитеката уписаних на Архитектонски факултет Универзитета у Београду од 1896–1940. године.¹ Радећи дуги низ година предано и марљиво на овој сложеној теми, Дивна Ђурић-Замоло је кроз анкету спроведену међу женама архитеката, сакупила драгоцену грађу и сачинила велики број досијеа појединих градитељки. Иако, нажалост, није стигла да приведе крају овај значајан истраживачки подухват, успела је да сачини темељ и основне смернице у расветљавању једне занимљиве области новијег српског градитељства. Драгоцену грађу коју је прикупила уз помоћ архитекте Надежде Богојевић представља полазну основу за даља истраживања.²

Међу женама архитеката које су оставиле дубок траг у српској међуратној архитектури, како обимним и значајним опусом у различитим областима, тако и свестраном борбом за стручну афирмацију, посебно место

припада Милици Крстић. У расветљавању сложеног животног и професионалног пута једне од најзначајнијих жена архитеката у српском градитељству новијег доба, поједине странице њеног свестраног рада остаће, нажалост, заувек неисписане. Обимна грађа сачувана након њене смрти у кући у Улици Силвија Крањчевића 7, уништена је у преварањима после Другог светског рата, чиме је онемогућено целокупно сагледавање различитих области њеног дугогодишњег деловања.³

Милица Крстић (девојачко презиме Чолак-Антић) рођена је 9. септембра 1887. године у Крагујевцу. Након завршетка Друге женске гимназије у Београду, 1906. године уписала је Архитектонски одсек Техничког факултета у Београду, где је дипломирала 1910. године.⁴

Убрзо након дипломирања запослила се као цртач приправник у Управи за грађење железница при Министарству грађевина, где је радила од 15. новембра 1910. до 15. јуна 1911. године. По сопственом сведочењу, после кратког периода рада у области железница, М. Крстић је период од јуна 1911. до фебруара 1915. године провела у приватној пракси.⁵ Будући да се документација о њеној делатности након дипломирања своди на штуре податке о

Сл. 1 – Милица Крстић
Fig. 1 – Milica Krstić

кретању у појединим службама, оцена о почецима професионалног деловања реално је ограничена само на претпоставке о њеном стручном ангажману. Прве године Милица Крстић је сасвим сигурно посветила учењу и стицању значајних искустава, о чему сведочи и чињеница да је радећи у Управи за грађење железница имала статус цртача, док је радећи у приватној пракси, вероватно била ангажована на пословима цртања и разраде пројеката, не упуштајући се још увек у самосталну израду планова.

У службу Архитектонског одељења Министарства грађевина Милица је ступила 8. феб-

руара 1915. године, радећи на сложеним пословима пројектовања и грађења све до пензионисања 22. новембра 1941. године. Боравак и рад у највећем архитектонском бироу тога доба у земљи, несумњиво је дубоко одредио њен стваралачки пут који је у великој мери био омеђен захтевима и ограничењима државне службе.

Интензивна делатност Архитектонског одељења обухватала је: „Израду и контролисање планова и предрачуна за израду монументалних грађевина, државних зграда, школа, болница, цркви, привредних и индустријских зграда и уређење бања“.⁶ По сећању Бранислава Којића: „У Одељењу су рађени комплетни пројекти за извођење са статистичким прорачунима, пројектима за инсталације, детаљним нацртима и сл. Службеници Одељења су водили и надзор на извршењу својих пројеката а ако су пројекти били израђени ван Одељења, онда је оно руководило њиховим извршењем“.⁷

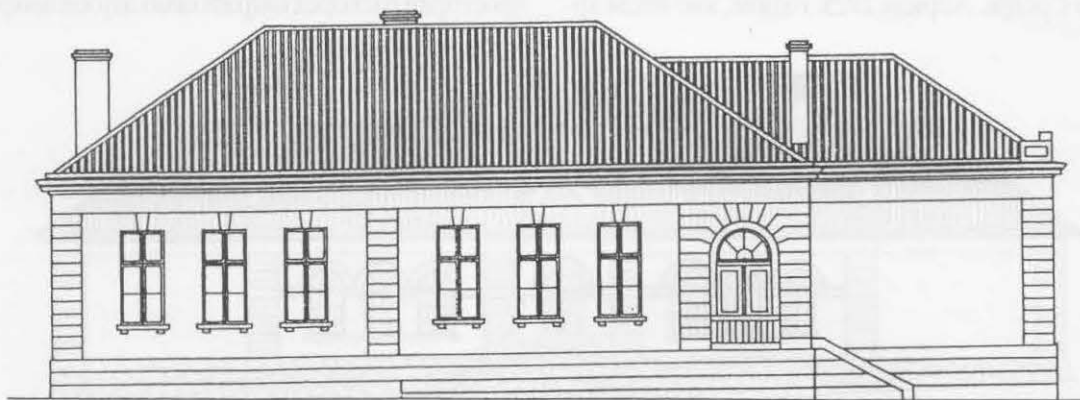
Најзначајнија државна институција у домену изградње окупљала је најбоље стручњаке из различитих области, који су у атмосфери неговања богатог стручног знања и практичног искуства, обављали сложене послове пројектовања и изградње. У Архитектонском одељењу радили су угледни градитељи свих генерација и различитих стилских опредељења. Међу бројним архитектама издвојићемо само оне најзначајније: Момир Коруновић, Димитрије М. Леко, Павле Илкић, Николај Краснов, Виктор Лукомски, Василије Андросов, Бранислав Којић, Димитрије Јуришић, Гојко Тодић, Душан Бабић, и многи други.

Као службеник Министарства грађевина Милица Крстић је прошла уобичајени пут напредовања и стручног усавршавања, о чему, поред досијеа сачуваног у Архиву Југославије, сведочи и службенички лист који сем основних биографских података садржи и значајне ин-

формације о наградама, кретању у служби и годишњим оценама рада.⁸

У првој фази стручног ангажмана архитекти почетници су на посредан начин улазили у тајне пројектантске праксе, вршећи техничке и рачунске ревизије готових пројеката других архитеката. После стицања практичних знања о изради нацрта, приправници су у следећој фази помагали старијим колегама у разради њихових радова.⁹ Поред строго утврђеног процеса стручног напредовања, кретање у служби било је тесно повезано са континуираним праћењем и оценом рада у Министарству грађевина, о чему најбоље сведочи грађа сачувана у досијеу Милице Крстић. Годишња оцена службеника од стране посебне комисије садржи, поред описа послова које је службеник радио у времену за које се оцењује, и опис владања у служби и ван ње, што је све чинило елементе који су улазили у крајњу про-

решења Министарског савета од 3. децембра 1919. године, постижући очигледно добре резултате, ослобођена је државног испита. Исте године унапређена је за подархитекту прве класе. Током вишедеценијског рада, постепено је напредовала на строго утврђеној хијерархијској лествици добијајући звања архитекте и вишег архитекте различитих категорија и група. Од 1930. године унапређена је у саветника, у вишег саветника 1936. године, да би фебруара 1940. године достигла највиши положај инспектора треће положајне групе другог степена. Сачуван документ о именовању М. Крстић за саветника четврте групе Министарства грађевина сведочи о озбиљности напредовања у служби, које није схваћено као формалност у стицању звања, већ као одговоран чин прихватања нових дужности, када се полагала свечана заклетва пред начелником Архитектонског одељења.¹⁰

Сл. 2 – Основна школа у селу Годачици.
Fig. 2 – Grammar School at the village of Godačica.

цену целокупног успеха у протеклом временском периоду.

Сачувани извештаји сведоче о томе да је Милица Крстић била марљив, поуздан радник, који је са пуно одговорности, преданости и стручности извршавао сложене задатке, што јој је отворило пут ка стицању највиших позиција у Архитектонском одељењу. На основу

Поред унапређења на хијерархијској лествици стручних звања, чиме је растао њен положај и одговорност у раду пројектантских служби, посебна потврда њеном марљивом раду исказана је 1938. године, када је на предлог начелника Архитектонског одељења постављена, као виши саветник Министарства грађевина, на чело Отсека за државне зграде и

зграде намењене јавној употреби и уређењу бања.¹¹

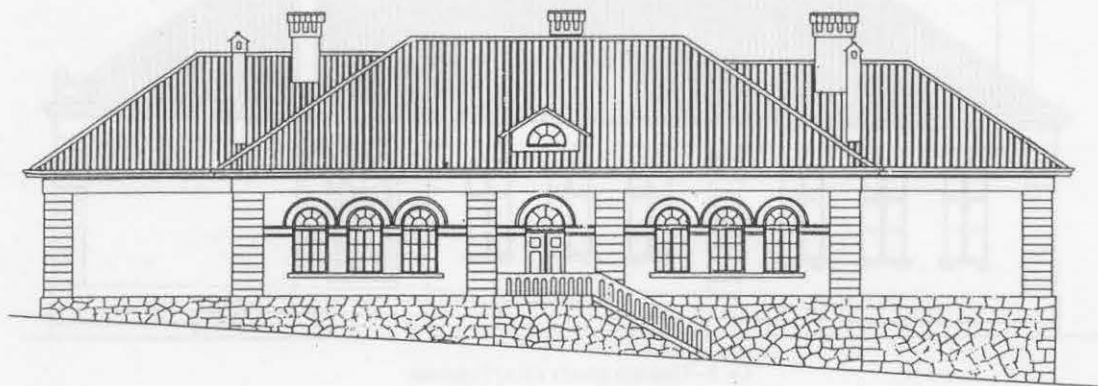
Пројектантски рад Милице Крстић обухватао је, осим израде самосталних пројеката, и низ других активности условљених високим положајем и звањем. У другогодишњој успешној каријери службеника и пројектанта вршила је надзор над оправкама старе зграде Народне скупштине, зграде Министарства грађевина, затим је вршила надзор приликом изградње нове зграде Народне скупштине, а као службеник од угледа и знања имала је дужност да прегледа, прерађује и ревидира планове других пројектаната.

Градитељски опус Милице Крстић био је обележен пројектовањем школских зграда, од малих сеоских и варошких основних школа по Србији, до репрезентативних гимназија у Београду. У периоду од 1923. до 1929. године настали су пројекти за читав низ основних школа по Србији. Априла 1923. године, као виши ар-

мом отвора, улазним тремом и стрмим кровом.¹²

По занимљивости решења издваја се план за основну школу и учитељски стан при школи у Горњем Матејевцу, настао септембра 1925. године. Једноставно решен простор садржи помоћна одељења у сутерену, док су учионице и канцеларија повезане пространим ходником, смештене у приземљу. На симетрично обрађеном зидном платну издваја се наглашен и са посебном пажњом обрађен централни део са низом полукружно завршених прозора, што даје посебну живост читавој композицији. Имајући осећај за присуство локалне градитељске традиције, Милица Крстић је применила елементе народног неимарства као што су наглашен сокл, четвороводни кров и високи димњаци са декоративним капама.¹³

Планови за основну школу у селу Виницкој настали су марта 1928. године. Једноставан просторни распоред садржи само најосновнија

Сл. 3 – Основна школа у селу Горњи Матејевац.
Fig. 3 – Grammar School at the village of Gorwi Matejevac.

хитекта друге класе, Милица је израдила пројекат за основну школу у Годачици. Поштујући скромне захтеве и могућности сеоске школе, аутор се одлучио за једноставно обрађену фасаду оживљену уједначеним рит-

одељења – учионице и канцеларију. Складно обрађена целина оживљена је каменим сокл, посебно украшеним прозорима, розетом, стрмим кровом и витким димњацима завршеним капама.¹⁴

Пројекти Милице Крстић за основне школе спадају у групу низа планова који су у периоду између два светска рата настали у Министарству грађевина. У годинама после Првог светског рата, обележеним интензивном изградњом земље, израда планова за школске зграде све више је поверавана стручњацима. Архитектонско одељење је новим прописима добило надлежности за пројектовање школа у Србији, Црној Гори и Македонији, тако да је у Министарству грађевина било највише задатака ове врсте.¹⁵ Поређењем планова за сеоске школске зграде Милице Крстић и Данице Којић¹⁶, која је у трећој деценији двадесетог века такође пројектовала читав низ основних школа, готово се намеће теза о општим карактеристикама овакве врсте пројеката. Ограничене могућности средине и реалне потребе наручилаца условиле су тежњу ка типизацији, скромности и изналажењу најједноставнијих решења архитектонског обликовања. Дух локалне грађитељске традиције, готово увек присутан кроз примену елемената народног неимарства, сведочи, поред утицаја већ строго утврђених чинилаца, и о ставу М. Крстић и Д. Којић да је најсврхисходнији стил за сеоске школе онај који се ослања на већ постојеће архитектонско наслеђе.

Први репрезентативни пројекат који је Милица Крстић израдила 1931. године, после читавог низа скромних школских објеката, био је план за нову зграду Команде жандармерије у Улици светог Саве 14. Одмах након израде планова, априла месеца исте године одржана је лицитација за грађење зграде жандармерије¹⁷, која је подигнута током 1931. године. Сложени програм смештаја државне институције Милица је решила са два међусобно повезана објекта.¹³

Скромно обрађена зграда у дворишту служила је за смештај једноставно распоређених помоћних просторија (гаража, радио-

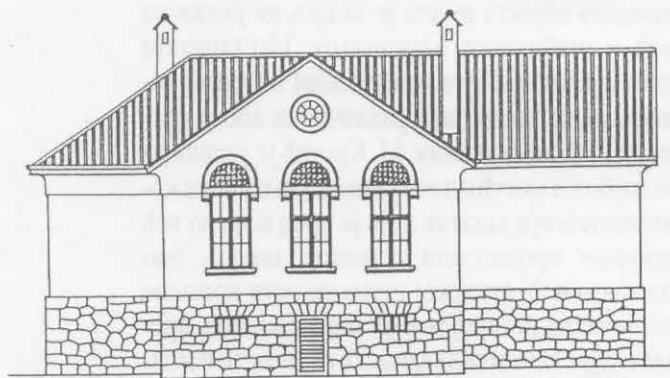
нице, одељење за испитивање материјала, магацини, канцеларије, итд.). Главни објекат Команде жандармерије у организацији унутрашњег склопа садржи академски метод симетрично распоређених просторија. Решавајући сложени програм Милица Крстић је главне просторије сместила у централни део, док су бочна крила служила за смештај помоћних одељења: приземље је било намењено комуникацији са странкама и обављању текућих послова; први спрат је био резервисан за инспектора који је поред кабинета имао и мањи стан; на другом спрату су биле смештене канцеларије архива, дактилографа, официра, ађутаната, команданата и помоћника; трећи спрат је са судским одељењем и одељењем за јавну безбедност, док је поткровље служило за одмор и живот службеника.

Архитектонско обликовање условљено наменом објекта имало је за циљ да укаже на моћ и стабилност наручилаца. Наглашеном монументалношћу и академским методом компоновања елемената различитих епоха спојених у складну целину, М. Крстић је успела да на најбољи могући начин одговори на први компликовани задатак који је пред њу, као већ искусног пројектанта основних школа, био постављен. У стилској шароликости примене различитих историјских реминисценција, преовлађују елементи академске строгости и монументалности. Сигуран рукопис аутора, образованог на методама класичног архитектонског обликовања, препознајемо у трочлавној композицији фасаде рашчлањеној по вертикали, осној симетрији, као и академски уравнотеженом односу пуног и празног.

Поштујући захтеве наручилаца, М. Крстић је тежила да нагласи карактер здања – тврђаве кроз чврсте масе, имитацију каменних блокова и рустичну фасадну обраду. Мање наглашени елементи националног стила садржани су у лучно обрађеним отворима, боген фризу при врху и тежњи да се тешким фасад-

ама изрази монументалност. Мешавина стилова, тако уобичајена за српску архитектуру међуратног периода, била је на новој згради Команде жандармерије изведена на упечатљив начин, где аутор није ни једног тренутка изгубио из вида стварну намену објекта.

Други велики задатак који је Милица Крстић добила као службеник Министарства грађевина, био је изградња планова за зграду Друге женске гимназије. Историјат ове школе са дугогодишњом традицијом почиње још у деветнаестом веку, када је на иницијативу Љубе Ненадовића, ондашњег министра просвете, 1863. године основана Виша женска школа, прва државна женска гимназија на Балкану, која је била смештена у Улици краљице Наталије (данас Народног фронта).¹⁹ Пошто се број ученица временом повећавао, 1909. године ос-

Сл. 4 – Основна школа у селу Виницкој
Fig. 4 – Grammar School at the village of Vinicka.

нована је нова школа – Прва женска гимназија, док је тек 1919. године Виша женска школа претворена у Другу женску гимназију. Смештена у две старе зграде са павиљоном од бондрука, школа је у трећој деценији двадесетог века личила на жалосну рушевину.²⁰ Тесна да прими све ђаке, нехигијенска, трошна и склона паду представљала је због своје дотрајалости праву опасност за ученице.²¹

Питање изградње нове школске зграде за Другу женску гимназију било је актуелно деценијама. Подизање величанствене четвороспратне школе пројектоване у Министарству грађевина 1928. године која је требала да замени дотрајале зграде, одложено је због проблема који су настали око локације.²²

Будући да Општина, упркос захтева Министарства просвете, није одустала од просецања нове улице, 1929. године спроведена је акција, код ђачких родитеља и пријатеља школе, сакупљања прилога, а Милица Крстић је израдила нов пројекат прилагођен новонасталим условима.²³ Међутим, почетак реализације одложен је за четврту деценију када је одбор ђачких родитеља основао фонд за нову зграду Друге женске гимназије.²⁴

Средином 1931. године, по одлуци Министра правде господина Боже Максимовића, почело је рушење дотрајалих зграда, док су ученице до краја школске године биле смештене у изнајмљеним просторијама Старе Богословије чија су одељења преуређена за гимназијске потребе.²⁵ Дефинитивни пројекат за нову зграду израђен током 1931. и 1932. године поверен је такође Миlici Крстић, некадашњој ученици Друге женске гимназије, која је „после осам година проведених у овој школи, заиста осетила шта је све потребно једној модерној гимназији“.²⁶ После вишемесечних припрема документације, прикупљања средстава и расписивања лицитација, приступило се реализацији једне од најлепших и најмодернијих школских зграда, чија је изградња детаљно била праћена на страницама угледних дневних листова.²⁷

Свечаним чином освећења темеља нове зграде, деветнаестог маја 1932. године, на земљишту старе школе, коначно је започела реализација једног од највећих објеката израђених у том периоду при Архитектонском одељењу Министарства грађевина.²⁸ Након пуне три и по године, тачније, петнаестог децембра 1935.

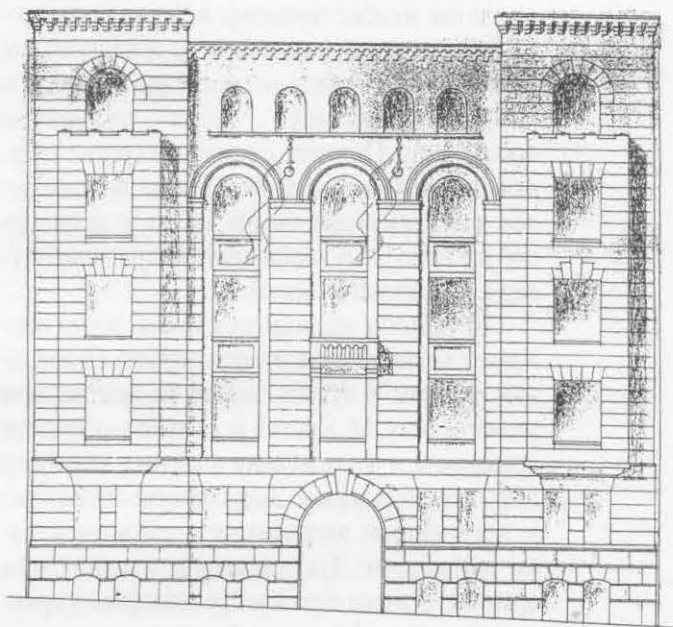
године, завршена је зграда Друге женске гимназије, која је решењем Краљевских намесника у име Њ. В. Краља, проглашена почетком 1936. године Другом женском реалном гимназијом Краљице Марије.²⁹ По сведочењу савременика, свечаном чину освећења нове зграде, поред великог броја угледних званица, професора, ћака и родитеља, присуствовала је и краљица Марија која је својим прилозима значајно помогла изградњу школе.³⁰

Пред Милицу Крстић као пројектанта био је постављен сложен задатак да различите садржаје установе овакве врсте уклопи у јединствену целину, поштујући јасно дефинисане захтеве наручилаца. Услед пада терена, зграда према Улици краљице Наталије (данас Народног фронта) има висок сутерен, приземље и два спрата; крило према Девојачкој улици (данас Косовке девојке), у два нивоа, има сутерен односно подрум, приземље и два спрата. Крило у дворишту има такође приземље и два спрата без сутерена, као и сала за гимнастику са висином од два спрата и купатило које има само приземље.³¹

Академски конципирана основа у облику обрнутог ћиричног слова „П“ била је сасвим сигурно условљена незгодним обликом терена, захтевима инвеститора и специфичним програмом образовне установе високог ранга. Тежећи да школу приближи практичном животу и потребама, М. Крстић је у просторном распореду јасно издиференцираних намена сместила између осталог: двадесет учионица, слушаонице, кабинете за стручне предмете, салу за гимнастику, сале за цртање и певање, канцеларије за директора и професоре, амбуланту, библиотеку, гардеробе, стан за директора, служитеља и ложача, као и помоћне просторије неопходне за нормално функционисање ове значајне установе.

Поред просторија које су биле строго прописане активностима у школи, по својој раскошности и занимљивости обраде, посебно се

издвајају сала за свечаности и капела посвећена Св. Наталији, смештене на другом спрату.³² Иза зграде, уоквирено бочним крилима школе, пројектовано је пространо двориште са посебно изграђеном терасом за гимнастичке јавне часове, које је због своје изолованости, тераса и величине било погодно за велике школске приредбе и друге манифестације.

Сл. 5 – Команда жандармерије у Улици светог Саве 14.
Fig. 5 – Headquarters of Gendarmery in St. Sava Street 14.

У архитектонском обликовању екстеријера Милица примењује синтезу националног стила и академизма, уклапајући се у карактеристичне стилске токове српског градитељства започете током треће деценије двадесетог века.³³ Чврста композиција основних маса одаје утисак строгости, масивности и академске озбиљности. Тешка архитектонска структура оживљена је дугим низом ритмично постављених прозора, посебно наглашеним четвртасто и полукружно обрађеним угаоним деловима као и истуреним, пажљиво обрађеним средишњим ризалитом украшеним плас-

тичном декорацијом инспирисаном српском средњовековном уметношћу. Поред наглашеног монументалног израза и начина компоновања, елементи академског стила могу се препознати у обради сокла и приземља као и примени пиластара.

Полазећи од чињенице да је у овој репрезентативној палати била смештена једна од најстаријих школа у Србији из које су произашле све женске гимназије и Учитељска школа, било је сасвим разумљиво да се национални значај овакве установе посредно нагласи и кроз архитектонски израз инспирисан прошлошћу. Примена елемената српске средњовековне уметности, условљена добрим делом захтевима наручилаца, имала је за циљ да побуди врло јасну асоцијацију на традицију, углед и континуитет школе.

У тражењу националног стила, поред препознатљивих лучних отвора, венаца са аркадним фризом и лучног забата на централном улазном делу, М. Крстић је са пуно умешности применила и декоративну пластику обрађену са посебном пажњом. Зидно платно оживљено је декорацијом инспирисаном средњовековном традицијом. Дух трагања за националним архитектонским изразом препознајемо у архиволтама, рељефима између прозора, капителима, шаховским пољима и мотивима преплета.

У обради ентеријера који је у потпуности самостално пројектовала током 1934. године од архитектонских елемената и намештаја до најситнијих детаља, Милица је причу започету на фасади заокружила у складну целину. Пажљиво осмишљен и удобан ентеријер задовољавао је све хигијенске и педагошке прописе, како у архитектонском обликовању, тако и у снабдевању свим потребним апаратима и предметима за што успешније извођење наставе.

Унутрашњи простор испресецан стубовима и луковима оплемењен је оградама у

гвожђу, капителима и галеријама са стилизованом орнаментиком, затим декорисаним подовима и посебно пројектованим намештајем једноставних линија.³⁴ Најзначајнија просторија на другом спрату, у чијој је изради М. Крстић на најбољи могући начин показала своје знање и искуство, је велика свечана сала величине 23 × 15 метара, која је покретном гвозденом преградом била одвојена од школске капеле посвећене Св. Наталији.

За разлику од дела ентеријера у коме је аутор тежио максималној стилизацији и поједностављивању, намештај пројектован за капелу био је најближи препознатљивим узорима преузетим из богатог средњовековног наслеђа. Певница, сто за икону, столица за Његову Светост Патријарха, столица за олтар и налоњ украшени су двочланим и трочланим преплетом, стилизованим цвећем и птицама, мотивима које је М. Крстић пажљиво ишчитавала и преносила са моравских споменика.

Сл. 6 – Друга женска гимназија у Улици Народног фронта 31.
Fig. 6 – The Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

Октобра 1934. године Министарство просвете расписало је конкурс за израду фреске и иконостаса од двадесет икона у капели по-

свећеној Св. Наталији.³⁵ Анализирајући радове великог броја учесника, Оцењивачки одбор који су сачињавали Милица Крстић, виши саветник Министарства грађевина, Владимир Велмар-Јанковић, виши саветник Министарства просвете, Александар Дероко, архитекта и доцент Универзитета, Коста Хакман и Михаило Петров, академски сликари, одлучио је да израду фреске повери сликару Милу Милуновићу, док је аутор иконостаса био сликар Васа Поморишац.³⁶

У полукругу изнад капеле Мило Милуновић је насликао Христа између Св. Наталије као заштитнице школе и Св. Саве као првог српског просветитеља. Просторним јединством између фигура и предмета постигнутим сведеним сликањем детаља, као и сликарским изразом топлих и меких тонова М. Милуновић је, по сведочењу савременика, остварио „једно од најлепших сликарских дела нове црквене уметности“.³⁷

Као што је већ речено, идеја о подизању, пројектовање и изградња нове зграде Друге женске гимназије била је од почетка детаљно праћена на страницама угледних дневних листова. Извештавајући о подизању институције од националног значаја, савременици су поред писања о историјату школе и свечаностима освећења, избегавајући детаљне стилске анализе, давали најчешће опште оцене о значају овог грађевинског подухвата, преносећи сасвим сигурно мишљење најшире јавности. У дневном листу „Време“ анонимни новинар је 1932. године записао: „Нова зграда Друге женске гимназије биће једна од највећих и најлепших гимназијских зграда у Београду, и по својој спољашњости и по своме модерном унутрашњем уређењу.“³⁸ Поред најчешћих оцена о најмодернијој школској згради у Југославији са најсавршенијим школским уређењем,³⁹ књижевник и публициста Раде Драинац био је један од ретких критичара Друге женске гимназије која, по његовим речима, „својом нес-

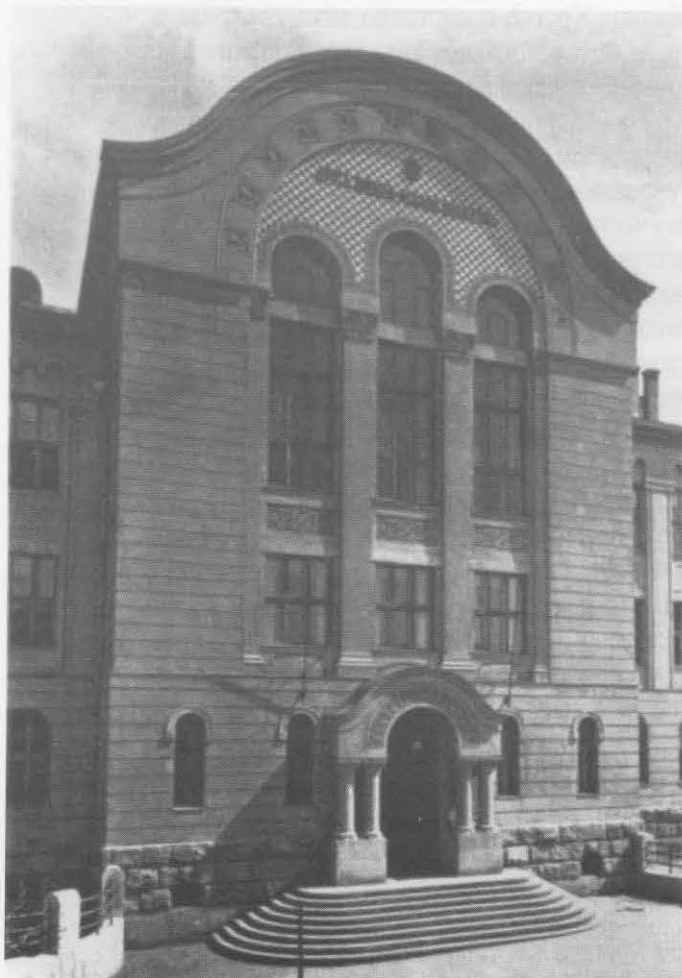
иметричном појавом делује пре на неки казамат, или самостан, него на гимназију, у којој је деци потребно највише светлости и ваздуха“.⁴⁰

Трагајући за применом националног стила у профаној архитектури М. Крстић је, пројектом за нову зграду Друге женске гимназије, остварила најбоље и најрепрезентативније дело у свом дугогодишњем градитељском раду. Као једно од последњих остварења академилизоване варијанте српско-византијског стила, дело Милице Крстић представља значајан пример тражења националног архитектонског израза у новијој српској архитектури.

Важност овог споменика културе обавезује нас да се и овом приликом осврнемо на његову судбину у послератном периоду, указујући на учесталу појаву небриге у чувању и заштити историјског наслеђа. Одмах после Другог светског рата капела Св. Наталије је готово уништена, тако што је фреска прекривена слојем малтера и окречена, док је иконостас премештен у Цркву св. Марка, чиме је основна замисао аутора у великој мери била нарушена.⁴¹ Данашње стање једног од најмонументалнијих школских објеката међуратног Београда, наводи нас на размишљање не само о значају ове институције као културно-историјског споменика, већ и о њеној вредности као расаднику најобразованијих жена Србије, међу којима је један од предавача била и књижевница Исидора Секулић. Све до сада изнете чињенице су довољан разлог и подстицај покретању једне шире акције за обнову и очување институције која заслужује високо место у српској култури и просвети новијег доба.

Као виши саветник Министарства грађевина Милица Крстић је 1936. године добила задатак да изради планове за нову зграду Прве мушке гимназије. Питање подизања нове зграде за Прву мушку гимназију било је актуелно још у време школовања краља Петра I Ка-

рађорђевића, када се тесна и неудобна гимназијска зграда налазила у Улици краља Петра.⁴² Због лоших хигијенских и техничких услова, почетком двадесетог века гимназија је пресељена у Дом светог Саве на Дорћолу, када је покренута и широка акција за подизање нове зграде. Од прикупљеног новца купљена је „Германова башта“, плац предвиђен за нову школу чија је изградња због финансијских проблема била одложена за наредне три деценије.

Сл. 7 – Главни улаз Друге женска гимназије у Улици Народног фронта 31.
Fig. 7 – Main entrance into the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

Захваљујући Друштву за уређење и улепшавање дунавског краја, средином 1932. године поново је покренута акција за подизање нове зграде Прве мушке гимназије.⁴³ После многих интервенција, управа Друштва је успела да од Београдске општине добије плац на дунавском крају код цркве Св. Александра Невског.⁴⁴ Упркос сталној акцији Друштва за уређење и улепшавање дунавског краја и ђачких родитеља,⁴⁵ освећење темеља нове зграде Прве мушке гимназије обављено је тек септембра 1936. године.⁴⁶ Завршетак изградње нове школе априла 1938. године обележен је црквеним обредом освећења и говорима чланова Друштва, представника школе и краљевске Владе уз присуство великог броја најугледнијих личности Београда.⁴⁷

На основу сачуване грађе могуће је пратити ток настанка пројекта и његове реализације као резултат сарадње пројектанта и наручилаца.⁴⁸ Преписка између Министарства просвете и Архитектонског одељења Министарства грађевина вођена током 1935. и 1936. године, сведочи о тежњи обе стране да се у решењу овог компликованог задатка пронађе најбоља солуција. Програм Министарства просвете за зидање нове гимназијске зграде упућен Министарству грађевина крајем 1935. претрпео је током 1936. године многе измене, у смањењу програма и просторном распореду, услед недостатка новца и непогодности изазваних неправилним обликом земљишта.

Прве скице за нову зграду израђене јануара 1935. године, биле су полазна основа у налажењу најбољег решења произашлог из тесне сарадње М. Крстић као службеника Министарства грађевина и Министарства просвете као наручиоца, који је поред општег програма, поштовао и конкретне захтеве представника Прве мушке гимназије. У коначној верзији пројекта насталог маја 1936. године, узимајући у обзир разне ограничавајуће факторе условљене стварним потребама и ре-

алним стањем на терену, М. Крстић је успела да у просторној организацији постигне јасно дефинисан садржај школских просторија. Због сразмерно мале површине и неправилног облика земљишта, зграда је постављена на регулационој линији, са ходницима према улици и учионицама окренутим према дворишту у бочном крилу ка Добрачиној улици, док остала два тракта према Доситејевој и Душановој улици имају ходнике према дворишту, а канцеларије и кабинете окренуте ка улици.

У три дела зграде просторије су распоређене у три групе. У крилу према Добрачиној улици смештено је једанаест учионица распоређених на два спрата, са кухињом, трпезаријом за ђаке и просторијама за радионице смештеним у сутерену. У средишњем делу зграде, према Душановој улици, налазе се канцеларије директора и професора, кабинети, слушаонице, сале за гимнастику и цртање, затим свечана сала и још три учионице, док је сутерен намењен помоћним одељењима. Део зграде од главног улаза према Доситејевој улици, поред степеништа, садржи на три спрата распоређене просторије за амбуланту, ђачку и наставничку књижницу и читаоницу, стан директора, салу за певање и атеље за наставника цртања, док су у сутерену, поред помоћних просторија, пројектована и два служитељска стана.

За разлику од школе у Улици краљице Наталије, М. Крстић је пројекат за зграду Прве мушке гимназије израдила у модерном духу, уклапајући се у главне токове развоја српске међуратне архитектуре. Средином четврте деценије двадесетог века, када је модерни стил доживљавао своју пуну афирмацију, пут архитектонског обликовања који је изабрала М. Крстић чини се сасвим разумљив, упркос чињеници да је била службеник највећег архитектонског бироа тога доба у земљи у коме је гајена посебна наклоност ка академском и српско-византијском стилу.

Дугачак масивни правоугаони блок са заобљеним угловима и, једноставне, геометризоване архитектонске структуре, чине компактну грађевину чисте архитектонске

Сл. 8 – Ентеријер на другом спрату Друге женске гимназије у Улици Народног фронта 31.

Fig. 8 – Interior of the second floor of the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

концепције. Изражајна снага геометријских форми наглашена је односом пуног и празног, уједначеним ритмом једноставно обрађених и усечених отвора, са посебним акцентом на вертикали степенишног хола који надвисује зграду. Чврстим обрисима волумена, правим

линијама и широким глатким површинама, као и прочишћеним облицима детаља и целине, М. Крстић је успела да створи здање наг-

Сл. 9 – Свечана сала и капела Св. Наталије на другом спрату Друге женске гимназије у Улици Народнoг фронта 31.
Fig. 9 – Festive hall and Chapel of St. Natalija on the second floor of the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

лашене сведености и стилске чистоте које, поред Цркве Александра Невског, у великој мери одређује архитектонско урбанистички лик овог дела града.

Досије Милице Крстић сачуван у Архиву Југославије сведочи о томе да је њена гради-

тељска активност била много шира у односу на, до сада, познате пројекте. У документима из 1926. и 1928. године сачувани су подаци да је израдила планове за Женско друштво у Струмици, Основну школу у Кочану и Централни затвор у Битољу.⁴⁹ Плодна градитељска делатност Архитектонског одељења у грађевинским дирекцијама и секцијама широм Србије, Црне Горе и Македоније, представља посебну тему која захтева обимна истраживања у архивима појединих градова, чиме би се расветлио овај значајан сегмент њеног рада.

Позив архитекте је у случају М. Крстић подразумевао стручни ангажман и сагледавање градитељства у више димензија. Њено бављење архитектуром и борба за афирмацију архитектонске струке у целини обухватало је, поред званичних обавеза у Министарству грађевина, врло разноврсне активности.

Посветивши се једним делом публицистичком раду, средином 1938. године објавила је у дневном листу „Време“ чланак о изложби немачке архитектуре у Минхену.⁵⁰ Оцењујући је као „величанствену изложбу по обиму и по начину како је постављена“, покушава да проникне у суштину схватања уметности националсоцијалиста створене под утицајем јаке идеологије чији су се принципи јасно и доследно спроводили. Тежња М. Крстић била је очигледно да се у приказу изложбе првенствено усредсреди на стручну анализу архитектонске продукције Немачке тога доба, без оцена актуелне политике.

Позитивне критике немачке архитектуре присутне су и у њеном приказу изложбе одржане у Београду 1940. године, коју оцењује као „велики догађај у уметничком животу Београда. Оваква једна репрезентативна и овако садржајна архитектонска изложба није се још видела у Београду“.⁵¹ Запажајући снажан утицај идеологије на свим пољима јавног живота, покушава да дефинише основне карактеристике уметности у немачком духу.

„Националсоцијализам као гледање на свет, не признаје уметност ради уметности, већ

Сл. 10 – Галерија у свечаној сали Друге женске гимназије у Улици Народног фронта 31.

Fig. 10 – Gallery in the festive hall of the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

сматра да уметност треба да има своје изворе у народу и да се ствара за народ, да му прикаже оно што је најлепше и чему као узору треба да тежи“.⁵² Осим анализе конкретних објеката у Немачкој, М. Крстић је приказала и пројекат професора Вернера Марха за београдски стадион и уређење Доњег града.

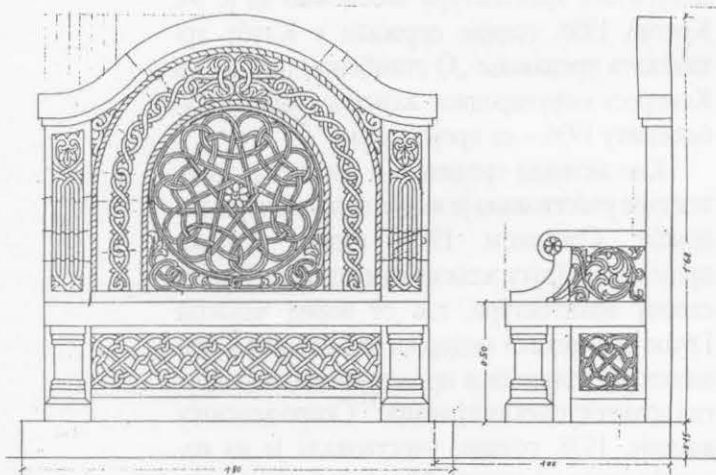
Афирмативну оцену изложбе која је „оставила дубок утисак на посетиоца“, треба посматрати у једном ширем контексту покушаја да се током 1939. и 1940. године нацистичка архитектура наметне српској средини, о чему, поред изложбе, сведочи и идеја о градњи Државне опере и Олимпијског стадиона у Београду.⁵³ Као већ угледни, и један од најстаријих службеника Архитектонског одељења Министарства грађевина, М. Крстић је вероватно по службеној дужности добила задатак да напише приказ изложбе немачке архитектуре, која је, управо преко државних институција, требало да буде наметнута нашој средини.

Бављење архитектуром је за Милицу Крстић значило и размишљање о различитој проблематици везаној за градитељство, о чему сведочи њено предавање одржано 1933. године на тему „Техника и култура“.⁵⁴ Током 1937. године боравила је у Паризу на Међународном скупу архитеката и Међународном конгресу за становање и урбанизам, где је, поред праћења занимљивих реферата, имала прилику да се упозна са многим француским и страним архитектурама, посети школе архитектуре у Паризу, обиђе значајне објекте и изложбе. Своје утиске са путовања изложила је на предавању одржаном у Клубу архитеката Удружења југословенских инжењера и архитеката, Секција Београд, где је имала и предавање о Првом савезном конгресу совјетских архитеката.⁵⁵ О различитим активностима сведочи и њен млађи колега, Бранислав Којић, који је у својим сећањима о београдској међуратној архитектури забележио да је М. Крстић 1936. године одржала у Клубу архитеката предавање „О стамбеном питању на Конгресу међународног женског савеза у Дубровнику 1936. – са пројекцијама“.⁵⁶

Као активни градитељ и промотер архитектуре учествовала је на две врло значајне изложбе. Средином 1929. године излаже пројекат за Другу женску гимназију на Првом салону архитектуре, где су поред чланова Групе архитеката модерног правца као организатора, излагали и представници свих других архитектонских праваца.⁵⁷ Скоро деценију касније, 1938. године, учествовала је на изложби жена уметница Мале Антанте, представљајући заједно са Ружицом Илић, Десанком Јовановић, Даницом Којић, Јеленом Мирић и Јелисаветом Начић, градитељску продукцију жена архитеката у нашој средини.⁵⁸ Овога пута изложила је пројекат за зграду Прве мушке гимназије у Београду.

У свестраном приступу архитектури М. Крстић је схватила подједнаку важност

проучавања како текуће продукције, тако и градитељског наслеђа. Дуги низ година бавила се изучавањем рада жена архитеката у Србији, о чему сведочи текст објављен у дневном листу „Време“.⁵⁹ Упркос чињеници да су жене на свим пословима у државној служби или као приватни инжењери и архитекте показале задовољавајуће резултате, М. Крстић наглашава да „се ипак свуда даје првенство мушкарцима, ако се за један посао или место јаве двоје, онда се првенство даје мушкарцу“.⁶⁰ По ставу који је изнела, може се закључити да прикупљање грађе о раду жена инжењера и архитеката за М. Крстић није имало само за циљ проучавање текуће продукције и наслеђа, већ је ова врста њеног ангажмана била добрим делом у служби борбе за њихов положај у струци. Кроз прикупљање документације о њиховом богатом градитељском опусу М. Крстић је настојала да се избори за равнопра-

Сл. 11 – Столица за Његову Светост Патријарха у капели Св. Наталије у Другој женској гимназији у Улици Народног фронта 31.

Fig. 11 – Seat for his Holiness the Patriarch in Chapel of St. Natalija in the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31.

ван положај жена инжењера и архитеката, које по свом образовању и заслугама ни у ком случају нису заостајале за својим колегама.

Друштвена ангажованост М. Крстић, поред чланства у Удружењу српских инжењера и архитеката⁶¹ и активног деловања у Клу-

Сл. 12 – Прва мушка гимназија у Улици цара Душана 61
Fig. 12 – The First High School for Boys in Cara Dušana Street 61.

бу архитеката Удружења југословенских инжењера и архитеката, Секције Београд⁶², обухватала је много шири културни, социјални и хуманитарни рад. Била је члан Управе Југословенске лиге жена за мир и слободу, члан Управе Кола српских сестара и многих других женских друштава.⁶³

Као што је већ речено, прве године службовања М. Крстић је провела радећи у приватној пракси, о чему, нажалост, нема сачуваних података. Стручна сарадња са супругом, архитектом Жарком Крстићем премда остаје нерасветљена, наводи нас на претпоставку о њиховом заједничком раду само у кратком временском периоду бављења приватном праксом, јер су касније обоје започели самосталну каријеру у државној служби. Архитекта Жарко Крстић радио је у Грађевинском одељењу Београдске општине, а био је и шеф Грађевинског одбора Техничког одељења Управе града Београда. Поред пројекта за њихову кућу у Улици Силвија Крањчевића 7 из 1936.

године⁶⁴, био је, као и Милица у Министарству грађевина, заокупљен размишљањем о школским зградама⁶⁵, израдивши 1928. године пројекат за основну школу на Булбудеру.⁶⁶

Цео радни век Милица Крстић је провела радећи у Архитектонском одељењу Мини-

ложај у Министарству грађевина. Наиме, годину дана пре пензионисања, 1940, постављена је за инспектора.

Пратећи и оцењујући њен свестрани рад, на предлог Министра грађевина, добила је неколико највиших државних признања. Године 1928. одликована је Орденом Св. Саве петог реда, орден Св. Саве четвртог реда добила је 1935. године, а 1939. године одликована је Орденом Југословенске круне четвртог реда.⁶⁷

Као службеник Архитектонског одељења где је обављала најразличитије послове од пројектовања, преко надзора при градњи објеката, до ревизије планова других архитеката и учешћа у раду разних комисија, М. Крстић је показала пуну одговорност у приступу и решавању многих задатака који су пред њу били постављени. Строго утврђени хијерархијски односи у највећој државној институцији у области градитељства, сасвим сигурно су утицали и на њен развојни пут. Напредовање у служби повлачило је за собом добијање сложених послова. У случају М. Крстић, у почетку су то биле сеоске основне школе, да би касније, на врхунцу каријере, добила задатак да изради два репрезентативна здања у срцу Београда.

На основу сачуваних података можемо закључити да је градитељски опус Милице Крстић био обележен пројектима за школсек зграде. Суочавајући се са сложеним проблемима пројектовања и изградње овакве врсте објеката, успела је да, проналазећи најсврхисходнија решења, постигне компромис између жеља и материјалних могућности наручилаца. Њене школе су светле, хигијенски уређене, технички опремљене и удобне, о чему сведоче и савременици који су неке од њих с разлогом сврставали у најрепрезентативнија здања тога доба у земљи. Нова зграда Друге женске гимназије представља, поред успелог решења које задовољава све потребе школске

Сл. 13 – Прва мушка гимназија у Улици цара Душана 61.
Fig. 13 – The First High School for Boys in Cara Dušana Street 61.

старства грађевина, где је прошла уобичајени пут стручног усавршавања. Енергична, образована (говорила је више језика), марљива и одговорна у раду, успела је да као једна од ретких жена архитеката достигне највиши по-

зграде, значајан пример тражења националног стила у српској међуратној архитектури.

Службовањем у Министарству грађевина где је достигла врхунац каријере, као и најзначајнијим активностима ван строго утврђених надлежности, М. Крстић је одиграла важну улогу у промени статуса жена архитеката. Трудећи се да стално истакне и прикаже њихов рад, постала је значајан борац за њихово заслужено место у стручним круговима, чиме је прокрчила пут новим генерацијама својих колегиница.

Као пројектант чија су дела обележила архитектонско урбанистички лик Београда, и

као упорни пропагатор струке, Милица Крстић спада у ред најзначајнијих жена архитеката прве половине двадесетог века, која је својим деловањем оставила особен траг у развоју новијег српског градитељства. Демантујући личним примером све предрасуде које су владале о женама градитељима и доприносећи промени климе и устаљених норми чија су се правила веома споро мењала, Милица Крстић је положила значајан темељ историји српске архитектуре двадесетог века, дубоко обележене управо радом жена архитеката, доказујући тиме сву оправданост упорне борбе коју је водила до краја живота.

НАПОМЕНЕ

¹ Д. Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896–1940. године, Пинус записи 5, Београд 1996.

² А. Кадијевић, О грађи за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета од 1896. до 1940. године др Дивне Ђурић-Замоло, Пинус записи 5, Београд 1996, 69–85.

³ Овај, као и многи други значајни подаци добијени су од госпође Марије Чолак-Антић, братанице Милице Крстић, која је успела да сачува само пар оригиналних докумената. Овом приликом најсрдачније захваљујем госпођи Марији Чолак-Антић која ми је, поред увида у сачувану документацију, саопштила и веома значајне податке о личности своје тетке.

⁴ Потврда о дипломирању М. Крстић на Техничком факултету Универзитета у Београду 20. септембра 1910. године према дипломи бр. 4531, чува се у породичној заоставштини.

⁵ Подаци о њеном раду у периоду од 1911–1915. године сачувани су у досијеу М. Крстић који се чува у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина Ф 39.

⁶ Цео Београд, Београд 1922, 54.

⁷ Б. Којић, Друштвени услови развита архитектонске струке у Београду 1920–1940, Београд 1979, 262.

⁸ Службенички лист сачуван је у породичној заоставштини.

⁹ Б. Којић, Биографија Данице Б. Којић, Београд 1976, Архив САНУ, Историјска збирка бр. 14380, 17–20.

¹⁰ Оригиналан документ о полагању заклетве Милице Крстић као државног службеника у ресору Министарства грађевина из 1934. године чува се у породичној заоставштини. Текст заклетве гласи: „Ја Милица Крстић заклинам се Свемогућим Богом да ћу Владајућем Краљу Петру II и Отаџбини бити верна, да ћу своју дужност по законима и зако-

нитим наредбама вршити савесно, марљиво и непристрасно, имајући на уму једино опште јавне интересе и избегавајући све оно што би било на штету поверене ми службе. Тако ми Бог помогао.“

¹¹ Исте године, такође на предлог начелника Архитектонског одељења, на чело Одсека за Монументалне зграде, богомоље и споменике постављен је архитект Момир Коруповић, виши саветник Министарства грађевина. Оригинални документ сачуван је у досијеу М. Крстић који се чува у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ Ф 39.

¹² Планови су сачувани у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ, збирка планова план бр. 98.

¹³ Планови су сачувани у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ, збирка планова план бр. 167.

¹⁴ Планови су сачувани у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ, збирка планова план бр. 145.

¹⁵ Б. Којић, Биографија Данице Б. Којић..., 19.

¹⁶ О Д. Којић видети: Б. Којић, Биографија Данице Б. Којић, Београд 1976, Архив САНУ, историјска збирка бр. 14380; Споменица професора архитекте Бранислава Ђ. Којића, Зборник радова архитектонског факултета, Београд 1977, 38–39; Д. Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање дела жена архитеката са Београдског универзитета генерације 1896–1940, Пинус записи 5, Београд 1996, 40–42; С. Тошева, Даница Којић (1899–1975), Годишњак града Београда XLIII, Београд 1996, 109–121.

¹⁷ Аноним, Нова зграда за штаб команде жандармерије, Време 24. 4. 1931, 6.

¹⁸ Планови су сачувани у Историјском архиву града Београда, Ф VI–6–1931.

¹⁹ О старој згради Више женске школе видети: Виша женска школа у Београду, Педесетогодишњица 1863–1913, Београд 1913; Н. Несторовић, Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа, Београд 1937, 20; И. М. Здравковић,

Градитељи најзначајнијих зграда у Београду, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе VIII, Београд 1969, 235.

²⁰ Аноним, Зграда друге женске гимназије у Краљице Наталије улици почела је да се руши, Време 20. 3. 1928, 4; Аноним, Јуче су се почели рушити зидови у три одељења Друге женске гимназије, Време 5. 4. 1928, 5; М. Р. Прва школа за девојке, Политика 28. 5. 1991.

²¹ Током 1928. године упућена је од стране Министарства грађевина Комисија која је прегледала зграду (међу члановима комисије била је и Милица Крстић). Комисија је закључила да је зграда склона паду и да би требало ради сигурности што пре склонити ученице. Аноним, Јуче су се почели рушити зидови у три одељења Друге женске гимназије, Време 5. 4. 1928, 5.

У Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ сачувана је документација о пројектовању и изградњи Друге женске гимназије. У фасцики 1456 сачуван је извештај Министарства просвете упућен Министарству грађевина о постојећем стању. У документацији 1928. између осталог пише: „1. Да се у 'Павиљону' садање зграде II Женске гимназије у Београду не држе предавања од почетка нове школске 1928–1929. године, пошто је склона паду, а остале две зграде да се одмах оправа, 2. Да се одмах потражи под закуп поједина приватна зграда за смештај и рад једног дела ове школе од 1. септембра 1928. године, док се не подигне нова школска зграда, 3. Да се нова школска зграда за ову гимназију подигне на преостатку садањег њеног земљишта, које остаје после просецања улице бр. 23 по Генералном плану Београда...“ Уз овај извештај Министарство просвете је приложило и списак просторија нове зграде Друге женске гимназије.

Због дотрајалости објекта Министарство просвете је 1928. године одлучило да узме у закуп зграду где ће бити смештена Друга женска гимназија. Аноним, Зграда за Другу женску гимназију у Београду, Време 6. 8. 1928, 2; Аноним, Зграда за Другу женску гимназију, Време 17. 8. 1928, 2.

²² Радови око подизања били су прекинути јер је Генералним урбанистичким планом Београда било предвиђено просецање нове улице, која је у продужетку Балканске улице секла плац Друге женске гимназије готово преко средине. Пошто Општина није одустала од просецања улице, чиме је изградња нове зграде била доведена у питање, директор школе господин Карљиковић је Општини предложио ново решење проблема. Преко пута тадашње Учитељске школе, одмах до зграде старе Скупштине налазио се плац резервисан за ту школу, који би заједно са плацем старе Скупштине био довољан за нову Другу женску гимназију. Будући да је пресечено земљиште било довољно за нову Учитељску школу, господин Карљиковић је предлагао да се изврши замена локација или да се у крајњем случају Другој женској гимназији уступи плац бившег Јеврејског гробља у Далматинској улици.

Од промене локације се касније одустало, тако да је урађено неколико варијанти пројекта на постојећем имању. Једно од понуђених решења предвиђало је продају мањег дела гимназијског земљишта и подизање нове зграде на горњем

делу од добијеног новца. По сведочењу савременика, пројектовано је неколико скица, али је касније одлучено да се од ове намере одустане, јер зграда подигнута само на горњем делу гимназијског имања не би могла да задовољи новонастале потребе. Аноним, Зграда Друге Женске гимназије у Краљице Наталије улици почела је да се руши, Време 20. 3. 1928, 4; Аноним, Како ће изгледати зграда Друге женске гимназије, Правда 10. 2. 1929, 8.

²³ Новембра 1929. године у дневном листу „Време“ објављена је макета у гипсу за нову зграду Друге женске гимназије израђена по пројектима Милице Крстић. Због просецања нове улице преко имања М. Крстић је пројектовала три одвојена објекта. „У великој згради позади, чија ће фасада гледати на нову улицу, налазиће се 22 учионице, сале за гимнастику и цртање, велика музичка сала у центру зграде, професорске и директорске канцеларије и сви кабинети. Позади се налази пространо двориште за одмор ученица.

У згради напред, на углу Краљице Наталије и нове улице, биће стан за директора и станови за послугу. У центру те предње групе налази се пространа округла зграда у виду павиљона. То ће бити велика свечана сала за академије, експозе, предавања и забаве. Иза ове зграде налази се мала капела.

На крају налази се још једна зграда, чији циљ за сада још није одређен. Патријарх г. Димитрије желео би да се ту смести женски манастир, али можда ће зграда бити употребљена као дом за екскурзанте, јер се у Београду јако осећа потреба таквог дома.“

Аноним, Пројекат нове зграде Друге београдске женске гимназије, Време 18. 11. 1929, 7.

²⁴ Аноним, Фонд за нову зграду Друге женске гимназије, Политика 24. 1. 1931, 8.

²⁵ Аноним, Стара зграда Друге женске гимназије биће срушена, Политика 10. 4. 1931, 8.

²⁶ Исто. Решењем Министарства грађевина, јуна 1931. године одобрен је елаборат за израду нове зграде Друге женске гимназије у Београду. Аноним, Зграда Друге женске гимназије, Политика 28. 6. 1931, 11.

²⁷ Оригинални планови и техничка документација зграде Друге женске гимназије у Београду сачувани су у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ Ф 1455–1459; Од историографских осврта видети: З. Маневић, Јучерашње градитељство I, Урбанизам Београда 53–54, Прилог 9, Београд 1979, XXIX–XXX; Д. Марић, „Byzantium“ in Belgrade, Архитектура – урбанизам 2, Београд 1995, 87; А. Кадјевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури (средица XIX – средица XX века), Београд 1997, 151–152.

²⁸ Аноним, Освећење темеља Друге женске гимназије у Београду, Време 17. 5. 1932, 6; Аноним, Освећење темеља Друге женске гимназије, Политика 18. 5. 1932, 10; Аноним, Темељи Друге женске гимназије и цркве Св. Наталије освешћени су јуче, Политика 20. 5. 1932, 7; Аноним, Освећење темеља зграде Друге женске гимназије, Правда 20. 5. 1932, 3; Аноним, Освећење темеља цркве Св. Наталије и зграде Друге женске гимназије, Време 20. 5. 1932, 7.

После свечаног освећења у темеље је узидана повела следеће садржине: „У име Оца, Сина и Светога Духа, Амин. У години 1932. за време владе Њ. В. Краља Југославије Александра Првог Карађорђевића, Њ. В. Краљице Марије, Њ. В. Наследника Престола Петра, Њ. Св. Патријарха Варнаве, Министра просвете г. Драгутина Којића, Министра правде г. Божицара Максимовића, Министра грађевина г. Стјепана Сркулца, освећен је темељ 19. маја 1932. године згради за Другу женску реалну гимназију, на углу Улице краљице Наталије и Косовке девојке. Директор Друге женске гимназије г. Риста К. Карликовић, Пројектант и надзорни инжењер Милица Крстић. Предузимач г. Видан Бошковић.“

²⁹ Аноним, Женска реална гимназија Краљице Марије, Политика 6. 2. 1936, 16.

³⁰ А. П., Друга женска гимназија је највећа и најстарија виша женска школа у Југославији, 10. 12. 1935, 4; Аноним, Освећење нове зграде Друге женске гимназије, Правда 10. 12. 1935, 14; Аноним Освећење цркве Св. Наталије и Друге женске гимназије, Правда 15. 12. 1935, 15; Аноним, Освећење школске цркве у другој женској гимназији, Политика 15. 12. 1935, 21; Аноним, Освећењу зграде Друге женске гимназије присуствовала је Њ. В. Краљица Марија, Правда 16. 12. 1935, 5; Аноним Њ. В. Краљица Марија присуствовала је јуче освећењу Друге женске гимназије, Политика 16. 12. 1935, 3; Аноним. Њ. В. Краљица Марија присуствовала је свечаном освећењу Друге београдске женске гимназије, која носи њено име, Београдске општинске новине јануар, Београд 1936, 66.

³¹ Технички опис нове зграде Друге женске гимназије у Београду чува се у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ Ф1456.

³² Капела Св. Наталије која је служила искључиво за потребе школе, подигнута је у знак сећања на цркву Св. Наталије која је подигнута 1880. године поред старе школе. У време оснивања Више женске школе ученице су свакодневно присуствовале богослужењу у малој војничкој цркви недалеко од школе, на месту данашње Вазнесењске цркве. Будући да ова црква није могла служити и војницима из оближњих касарни и ученицима Више женске школе, Митрополит г. Михайловић је одлучио да се у школском дворишту подигне нова црква која ће искључиво служити потребама школе. Новосаграђена црква обавила је прво богослужење петнаестог октобра 1880. године.

О старој цркви Св. Наталије видети: Виша женска школа у Београду, Педесетогодишњица 1863–1913, Београд 1913.

³³ Поступак академизирања националног стила у српској међуратној архитектури примењен је и на Трговачкој академији Јездимира Денића и Јеврејском дому Самуила Сумбула.

³⁴ М. Крстић је пројекте за уређење ентеријера израдила током 1934. године о чему сведоче планови сачувани у Архиву Југославије у фонду 62. Министарства грађевина КЈ Ф 1457. Новембра 1934. године одржана је у Рачунско-економском одељењу Министарства грађевина лицитација за израду намештаја. Аноним, Израда намештаја за нову зграду Друге женске гимназије у Београду, Службене новине 19. 10. 1934, 4.

³⁵ Аноним, Конкурс за израду иконостаса у капели Друге женске гимназије, Политика 6. 10. 1934, 11.

³⁶ Аноним, Конкурс за фреску и иконостас у Другој женској гимназији, Политика 10. 4. 1935, 9. Друга награда за фреску додељена је Васи Поморишцу, а за иконостас Живограду Настасијевићу. Трећу награду за фреску добио је Јарослав Кратина, за иконостас Светислав Страла. Откупљени су такође и радови Живограда Настасијевића за фреску и Божицара Стојадиновића за иконостас.

³⁷ Р. Драинац, Једно ремек дело Мила Милуновића, сликара, Правда 2. 9. 1935, 7; Н. Ј., Фреска Мила Милуновића у Другој женској гимназији, Политика 2. 9. 1935, 7.

³⁸ Аноним, Освећење темеља Друге женске гимназије у Београду, Време 17. 5. 1932, 6.

³⁹ Љ. Б., Најмодернија школска зграда у Југославији – београдска Друга женска гимназија, Училионице ће бити везане са директоровом канцеларијом микрофоном, Правда 1. 7. 1933, 7; А. П., Друга женска гимназија је највећа и најстарија виша женска школа у Југославији, Правда 10. 12. 1935, 4.

⁴⁰ Р. Драинац, Једно ремек дело Мила Милуновића, сликара, Правда 2. 9. 1935, 7.

⁴¹ Р. Самарџија, Ј. Стојанчић, Час фискултуре у певници, Политика 1. 10. 1990; М. Рајић, Чекајући донаторе, Политика 6. 6. 1991; Ј. Тасић, Школа за женску младеж, Борба 24. 6. 1991; М. Никић, Обнова зграде школе „Никола Тесла“, Политика 22. 1. 1992.

⁴² 1839–1939, Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије, Београд 1939.

⁴³ Аноним, За зидање Прве мушке гимназије, Политика 22. 5. 1932, 12.

⁴⁴ Аноним, Плац за зидање Прве мушке гимназије, Политика 1. 9. 1932, 8; Аноним, За зграду Прве мушке гимназије одређен је плац до цркве Александра Невског, Време 2. 9. 1932, 7.

⁴⁵ Аноним, Грађани дунавског краја траже зидање нове зграде Прве мушке гимназије, Правда 1. 9. 1935, 7.

⁴⁶ Аноним, Освећење темеља Прве мушке гимназије, Време 20. 9. 1936, 2; Аноним, Јуче је освешен камен-темељац нове зграде Прве мушке гимназије, Политика 21. 9. 1936, 8.

⁴⁷ Аноним, Освећена је нова зграда Прве мушке гимназије, Политика 27. 4. 1938, 19; Аноним, Нова зграда Прве мушке реалне гимназије у Београду освешена је јуче, Правда 28. 4. 1938, 5; Аноним, Београд је добио још две нове модерне гимназијске зграде, Београдске општинске новине мај–јун, Београд 1938, 441.

⁴⁸ Оригинални планови и техничка документација нове зграде Прве мушке гимназије у Београду сачувани су у Архиву Југославије у фонду 62 Министарства грађевина КЈ Ф 1444–1446.

⁴⁹ Архив Југославије фонд 62 Министарства грађевина КЈ досије М. Крстић Ф 39.

⁵⁰ М. Крстић, Прва немачка изложба архитектуре у Минхену, Немачка гради огроман број монументалних зграда, стадиона, путева и мостова, Време 4. 6. 1938, 7.

⁵¹ М. Крстић, Изложба немачке архитектуре у Београду, Правда 16. 10. 1940, 5.

- ⁵² Исто.
- ⁵³ 3. Мансвић, Архитектура и политика. Зборник за ликовне уметности Матице српске 20, Нови Сад 1984, 293–308.
- ⁵⁴ Аноним, Предавање арх. г-ђе Милице Крстић, Време 22. 1. 1933, 8.
- ⁵⁵ Предавања су 1938. године објављена у Техничком листу М. Крстић, IV Међународни скуп архитеката и Међународни конгрес за станове и урбанизам, Технички лист 11–12, Загреб 1938, 147–153; М. Крстић, Први Савезни конгрес совјетских архитеката, Технички лист 13–14, Загреб 1938, 182–185.
- ⁵⁶ Б. Којић, Друштвени услови..., 74.
- ⁵⁷ Исто, 187.
- ⁵⁸ Exposition des fames artistes des etats de La Petite Entente, Belgrade, Загреб, Љубљана 1938; Аноним, Изложба жена-уметница Мале Антанте, Београдске општинске новине јануар, Београд 1938, 46–47.
- ⁵⁹ Д. Главинић Кнез-Милојковић, У нашој земљи има 220 жена инжењера архитеката, Време 26. 5. 1940, 19. Грађа коју је М. Крстић прикупила нажалост није сачувана.
- ⁶⁰ Исто.
- ⁶¹ Аноним, Списак чланова Удружења Српских инжењера и архитеката, на дан 10. јуна 1918. године, Српски технички лист 15. 7. 1918, 14.
- ⁶² Б. Којић, Друштвени услови..., 46, 51.
- ⁶³ Д. Ђурић-Замоло, Грађа за проучавање..., 42.
- ⁶⁴ Документација о кући Жарка и Милице Крстић сачувана је у породичној заоставштини и Историјском архиву града Београда Ф 23–27–1937.

- ⁶⁵ Ж. Крстић, Школске зграде за основну наставу у Београду, Београдске општинске новине 16, Београд 1931, 1037–1050.
- ⁶⁶ Аноним, Освећење основне школе на Булбудару, Време 26. 11. 1928, 8.
- ⁶⁷ Службенички лист сачуван је у породичној заоставштини; Аноним, Одликовања у Министарству грађевина, Правда 18. 1. 1929, 4; Документ о ордену Св. Саве четвртог реда сачуван је у досијеу М. Крстић Ф 39.

РАДОВИ МИЛИЦЕ КРСТИЋ

1. Основна школа у селу Годачици, април 1923. године.
2. Основна школа у селу Слатини, август 1924. године.
3. Основна школа у селу Дугом Пољу, срез Сокобањски, децембар 1924. године.
4. Основна школа и учитељски стан при школи у селу Горњи Матејевац, септембар 1925. године.
5. Основна школа у селу Црнобарском салашу, срез Мачвански – округ Подрињски, фебруар 1926. године.
6. Основна школа у селу Виношкој, март 1928. године.
7. Црквена кућа у селу Бошњаци, срез Јабланички, децембар 1929. године (М. Крстић је прерадила и извршила техничку ревизију).
8. Команда жандармерије у Улици светог Саве 14, април 1931. године.
9. Друга женска гимназија у Улици Народног фронта 31, 1931–1932. године.
10. Прва мушка гимназија у Улици цара Душана 61, мај 1936. године.

ARCHITECT MILICA KRSTIĆ (1887–1964)

Snežana Toševa

Among the women architects, who left a deep trail in the Serbian interwar architecture by their copious and important work in various fields, as well as by their many-sided strife for professional affirmation, particular place should be given to Milica Krstić. In efforts to clear up the complex life and professional road of one of the most important women architects in the Serbian architecture of more recent times, some pages of her many-sided work will, unfortunately, remain blank for ever. Rich material preserved after her death in her home in Silvija Kranjčevića Street 7, was destroyed after turbulent times after the Second World War, making thus impossible a complete study of various spheres of her activities within a long period of time.

Milica Krstić (Čolak Antić was her maiden surname) was born on September 9, 1887 in Kragujevac. After she passed the final examination in the High School for Girls in Belgrade in 1906, she enrolled in the Architectural Department of Technical Faculty in Belgrade, where she made her degree in 1910.

In the Architectural Department of the Ministry of Civil Engineering Milica started working on February 8, 1915 on complex works

of projecting and building to remain there until she retired on November 22, 1941. Her work in the largest architectural bureau in this country of that time, certainly determined her creative road which was, however, limited to a great deal by the requirements and restrictions in governmental service.

The architectural work of Milica Krstić was characterized by projecting school buildings, from small village or town schools in Serbia up to representative high schools in Belgrade. In the period 1923–1929 a whole range of projects for grammar schools in Serbia made their appearance.

Among the representative projects we should single out the Headquarters of Gendarmery in St. Sava Street 14 from 1931, the Second High School for Girls in Narodnog Fronta Street 31 from 1932 and the First High School for Boys in Cara Dušana Street 65.

The whole working life Milica Krstić spent in the Architectural Department of the Ministry for Civil Engineering, where she passed the road of professional improving. Energetic, well-educated (she spoke many languages), diligent and responsible in work she succeeded

ed, as one of rare women architects, to reach the highest position in the Ministry for Civil Engineering. Namely, a year before she retired in 1940 she was appointed inspector.

As an employee of the Architectural Department, where she did various kinds of work from projecting, overseeing building constructions up to the revision of plans of other architects and participation in many commissions, Milica Krstić showed full responsibility in approaching and solving many tasks that she was entrusted with. Strictly made hierarchic relations in the highest government institution in the sphere of building, certainly influenced her road of development. Promotion in service resulted in getting more complex works. As to Milica Krstić, these were at the beginning village grammar schools and later, when she was at the culmination of her career, she had to project two representative buildings in the very heart of Belgrade.

On the basis of preserved data we may infer that the building achievements of Milica Krstić were marked by projects for school buildings. Facing the problem linked with the projecting of such buildings she succeeded to find the best solutions and to reach the compromise between wishes and material resources of those giving orders. Her schools are full of light, sanitation is at a high level, technically well equipped and comfortable, which is proved by her contemporaries who ranged some of them, with good grounds, into the most repre-

sentative buildings of that time in this county. The new building of the Second High School for Girls represents, aside successful solution that met all the needs of a school building, an important example of searching the national style in the interwar architecture in Serbia.

By her servicing in the Ministry of Civil Engineering, where she reached the culmination of her career, and by her most important activities outside strict competences, Milica Krstić played an important role in the change of the status of women architects. Making efforts to constantly point out and depict their work, she became a significant fighter for their deserved place in professional circles paving thus the way to new generations of her women colleagues.

As the author whose works marked architectural-urbanistic picture of Belgrade and as a persevering promoter of her profession, Milica Krstić is to be ranged among the most important women architects of the first half of the 20th century who – by her activity – left her distinctive trail in the development of the newer Serbian building activity. Denying by her personal example all the prejudices that prevailed when women architects were concerned and contributing to the change of opinion and established rules which were very slowly changing, Milica Krstić laid a valuable foundation in the history of Serbian architecture of the 20th century significantly marked by the very work of women architects, proving thus that the persevering struggle was justified and which lasted until the end of her life.